

★ ANDREJ GRAČOV ★

ZKÁZA SOVĚTSKÉHO SVAZU

VZPOMÍNKY ÚČASTNÍKA UDÁLOSTÍ, KTERÉ DODNES
OVLIVŇUJÍ SVĚTOVÉ DĚJINY

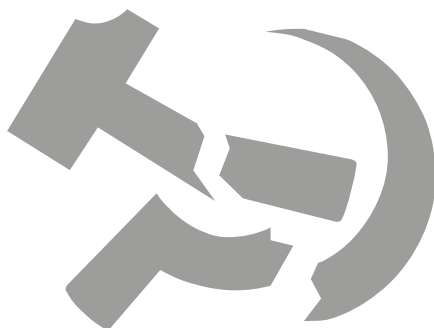

ANDREJ GRAČOV

ZKÁZA SOVĚTSKÉHO SVAZU

VZPOMÍNKY ÚČASTNÍKA UDÁLOSTÍ, KTERÉ DODNES OVLIVŇUJÍ SVĚTOVÉ DĚJINY

★ ANDREJ GRAČOV ★

ZKÁZA SOVĚTSKÉHO SVAZU

VZPOMÍNKY ÚČASTNÍKA UDALOSTÍ, KTERÉ DODNES
OVLIVŇUJÍ SVĚTOVÉ DĚJINY

Upozornění pro čtenáře a uživatele této knihy

Všechna práva vyhrazena. Žádná část této tištěné či elektronické knihy nesmí být reprodukována a šířena v papírové, elektronické či jiné podobě bez předchozího písemného souhlasu nakladatele. Neoprávněné užití této knihy bude trestně stíháno.

Copyright © 2015 Andrej Gračov
Translation © Milan Syruček, 2017
© Grada Publishing, a. s., 2017

Z ruského originálu přeložil Milan Syruček
Odpovědná redaktorka Dana Řezníčková
Obálka Ondřej Mikulecký
Grafická úprava a sazba Roman Křivánek, Art007

Vydala Grada Publishing, a. s., v Praze roku 2017 jako svou 6765.
publikaci

Tisk FINIDR

Grada Publishing, a. s.,
U Průhonu 22, Praha 7

ISBN 978-80-271-0927-2 (ePub)
ISBN 978-80-271-0926-5 (PDF)
ISBN 978-80-271-0662-2 (print)

*Věk můj, zvíře moje, kdo dokáže
zahledět v tvoje zory
a svou krví slepí
dvou století páteře*

Verše Osipa Mandelštama

ÚVOD

XX. století ještě dýchá horkem jako z kovářské výhně vyjmutá rozpálená železná tyč, přelévá se odstíny purpurově rudé barvy a hrozí spálit každého, kdo se jí neopatrně dotkne. Ale už brzy ji několika údery kladiva Hefaistos uzavře do kruhu a přiková toto století k rodině předchozích. A pak hodí v chladivou řeku Léthé, kde ztverdne, zešediví a stane se jedním z článků těžkého řetězu věků odcházejících do minula, který lidstvo postupně předává nastupujícím pokolením.

Živí svědkové století mají možnost vyprávět o tom čase ještě dříve, než uhasly jiskry jejich památky. Čase, kdy se lil jako rozžhavený potok a mohl se změnit v libovolnou formu, kterou by mu mohli a chtěli dát lidé. To je dluh těch, kteří přežili, před těmi, kdo je dnes nahrazují a pokračují v cestě bez předem připraveného směru tohoto pochodu. Jen tak se ti, kteří jdou v našich šlépějích, mohou vyvarovat slepých uliček našich pochybení a postarat se, aby neopakovali naše chyby. Nebo alespoň pochopit, že – domnívajíce se, že jdou vpřed – ve skutečnosti přešlapují v minulosti. Nebo ještě hůře, jdou jen v kruhu.

Cílem autora je podat svědectví na zobrazovaném procesu minulého století a tak se podílet na skládání jeho mozaikového portrétu. Ze známých příčin je věnován posledním desetiletím Sovětského svazu a událostem, vedoucím k jeho rozpadu. Neboť autor se sám narodil v SSSR, v této zemi prožil větší část svého života a nakonec se ocitl ve finále jeho existence v epicentru poli-

tického dramatu, který skončil skolem ohromného státu. A také ještě proto, že „sovětská kapitola“, byť ne příliš dlouhá v porovnání s historickými měřítky mnoho staletí trvající existence Ruska, zanechala nesmazatelnou pečeť na obraze celého století.

Těžko sám mohu určit žánr knihy. Když ji čtenář otevře, může si pomyslet, že v rukou drží plátno, složené z osobních vzpomínek a úvah, dokumentů dané epochy a portrétů nejrozličnějších osobností – jak těch, které bezesporu ovlivňovaly historii země a dokonce světa, tak i zcela neznámých, jejichž památka je drahá pouze autorovi.

Podobá se to Rubikově kostce s přeházenými stranami a pomalovanými různými barvami času. Možná, až je bude točit podle svého úsudku, nečekaně složí z roztříštěných obrázků harmonický celek. Nechť se neudíví, když zjistí, že uprostřed nich se objeví autor, který se schoval jako figurka ve vánočce, a nastavil malé zrcátko, aby v něm dovolil čtenáři uvidět sebe samého.

ČÁST I.

TÁHNOUCÍ SE POHŘBY

*Pojďte vymyslíme tyrana
vymyslíme jak budeme chtít
pak se nebudeme ptát podle koho
ale s kým jsme ho vytvořili*

*Nechť se nad námi vytahuje
a prstem hrozí ze tmy
pokud se nakonec neprokáže
že on vytvořil nás*

Verše Bulata Okudžavy

PŘESÝPACÍ HODINY

To jitro jsme se se psem vydali z chaty na svou každodenní procházku ve zvláště dobrém rozmaru. Svítlo slunce a alej, v níž jsme se obvykle procházeli, byla vymytá nočním deštěm, jako by ji očistil kropící vůz a patřila jen nám dvěma. V tuto ranní hodinu nebylo vidět na horizontu ani človíčka.

A najednou, když jsem se podíval před sebe, jsem pochopil, že strom, který jsem před sebou viděl, je vlastně nehýbající se lidská postava. Udivující byla nejen její poloha – člověk stál s rukama vztyčenýma k nebi, ale mezi nimi nebyla vidět jeho hlava. Neobvyklé divadlo dokonce zarazilo psa, místo toho, aby zaštěkal na neznámého, se pro jistotu přitulil k mé noze.

Teprve po několika nerozhodných krocích mi to došlo: onen muž stál na hlavě, opíral se o ruce a jeho nohy, obuté to sportovních tenisek, směřovaly k nebi v téměř náboženské extázi. Těžko říci, zda provozoval jógu, či jen meditoval, nebo přijímal ze země energii, když se s ní spojil tak zvláštním způsobem.

Nechtěl jsem mu překážet a odtáhl jsem psa, abych neznámého zanechal v jeho spojení se syrovou zemí a jeho myšlenkám. Cestou domů jsem rozebíral motivy, které mohly neznámého vést k tomu, aby začal den v takové poloze, a pokusil jsem se představit si, jak z tak zvláštního úhlu pohledu vidí svět, který ho obklopuje. Kdo ví, třeba si myslí, že my chodíme po hlavě, a nikoliv že na ní stojí on sám. Koneckonců je ve světě vše relativní, hlavní je přesvědčit sám sebe, že pravdu máš ty a nikoliv ti druzí.

Najednou se mi do hlavy vloudila ošemetná myšlenka: a což když tato podivná postava, která se tu tak tyčí uprostřed polí, je symbolem celé země, která ve svém nekonečném hledání zvláštní historické cesty si na několik desetiletí vybrala život v takto převráceném světě? Něco jako postava, podobající se záhadným sochám na Velikonočním ostrově, které tu zanechala civilizace, jež se objevila a zase zmizela neznámo kam.

Jistě, stát tak dlouho na hlavě bez ohledu na zákony zemské přitažlivosti, a to ještě celé zemi, musí být nepříjemné, ale zpočátku může pomoci náboženská extáze (v historii, a nejen ruské, je nemálo podobných případů). A když se přitom už silně zadýchá, je možné si pomoci různými podpěrami – ideologickými, propagandistickými a samozřejmě i represivními. Tato otvírající se perspektiva, třebaže postavená na hlavu, umožňuje vidět svět jiným způsobem, přesněji řečeno alternativním.

Co se týče zákona o přitažlivosti, je možné prostě prohlásit, že se nevztahuje na celou šestinu souše. Vždyť v souladu s teorií relativity nepůsobí ve vesmírných rozměrech. To znamená: jednou se svět může obrátit vzhůru nohama, jako se to dělá s přesýpacími hodinami. Je třeba se jen dočkat, až se u Země změní póly, „kdo byl ničím, je vším“, a tehdy budou smeteni nevěřící, kritici a především nepřátelé.

Pravda, sám autor teorie relativity, jehož mohla sovětská vláda počítat mezi své spojence, vyvolával některé pochybnosti. Když jsem se hrabal v otcových papírech, dostala se mi do rukou oficiální odpověď Akademie věd SSSR, kterou dostal v prosinci 1955. Tam totiž poslali jeho dopis, který původně odeslal redakci *Pravdy*, v němž se můj hloubavý táta, inženýr-samouk, ptal, kde že je možné si přečíst projev akademika Landaua, věnovaný právě teorii relativity Alberta Einsteina. Oficiální odpověď zněla: *„Otázka zveřejnění materiálů zasedání, věnovaného padesátiletí teorie relativity, se ještě neřešila. V souvislosti s tím je nemožné seznámit*

se s projevem Landaua „Vědecká cesta A. Einsteina“. (Problém byl v tom, že konference 600 vědců, připravovaná na 21. březen 1949, se nakonec vůbec nekonala. Její přípravu provázel spor vědců a profesorů z akademie věd a Moskevské univerzity o tom, nakolik teorie relativity, stejně jako kvantové mechaniky, odporuje či nikoliv zásadám marxismu-leninismu, dialektickému materialismu. Jejími odpůrci byli hlavně univerzitní profesori a straničtí ideologové, zatímco vědci, zabývající se především vývojem sovětské atomové bomby, byli jejími podporovateli – bez ní by totiž bomba nevznikla. Jak píše David Holloway v knize Stalin a bomba z roku 2008, tak tuto otázku objasnil vedoucí sovětského jaderného programu Igor Kurčatov Lavrentiji Berijovi, který ve stranickém vedení za tento program odpovídal. Ten na základě toho doporučil J. V. Stalinovi, aby celou konferenci raději zrušil. Stranický vůdce s tím nakonec souhlasil a prohlásil: „Nechte (fyziky) na pokoji. Zastřelit je přece můžeme vždycky“ – pozn. překl.)

VÁLKA PORODNÍ BÁBOU

Karel Marx nazval násilí porodní bábou historie. Porodní bábou v mém osobním životě se stala válka. Nevím, zda její začátek uspíšilo to, že jsem přišel na svět o dva týdny později, ale mohu si jen představit, jak asi trpěla moje matka, která se připravovala na tento šťastný okamžik a v rozhlase uslyšela, že nacistické Německo napadlo SSSR.

V historické knihovně jsem našel vydání *Pravdy* z 9. července. Novinové titulky nazývaly „stalinskými sokoly“ sovětské letce, kteří se vyznamenali v leteckých soubojích s německým letectvem a stali se tak prvními Hrdiny SSSR v této válce. Oznamovalo se, že na „*besarabské části fronty byla protiútokem sovětských pluků prolomena fronta a odražena část rumunsko-německých vojsk*“. Držel jsem v rukou zažloutlé stránky novin a pokoušel jsem se je přečíst očima svých rodičů. Ze souhrnu otištěných zpráv si museli učinit alespoň jakousi představu o tom, co očekává je a jejich syna, narozeného v tento den, v nejbližších dnech a měsících právě začínající války. To ještě nevěděli, že se protáhne na celé roky.

Už za dva měsíce mě v rámci evakuace matka odvážela vlakem na Jižní Ural, do Orenburgu, který se tehdy nazýval Čkalovem.

Otec, který byl povolán do armády ke spojařům (stejně jako matka absolvoval radiotechnickou průmyslovku, kde se oba poznali), zůstal v Moskvě. Během cesty matka nechávala nezavinutého syna spolucestujícím, aby na zastávkách hledala horkou vodu, kterou by mě mohla umýt, a vyprané plenky věšela z okna vagonu, aby uschly.

V Čkalově jsme se ubytovali, společně ještě s dalšími dvěma rodinami, v jedné místnosti, která byla rozdělena zavěšeným prostěradlem. Aby matka dostala potravinové lístky, musela pracovat, a tak se přihlásila do místního rozhlasu, kde ji – podle jejích slov – pozval na pohovor místní kádrovák. Pro nikoho nebylo tajemstvím, že v těchto funkcích pracovali ve všech sovětských institucích, jak bylo zvykem ještě dávno před válkou, výlučně tajní. Bez zbytečných slov kádrovák navrhl mámě, aby se stala udavačkou. Její povinností by bylo pravidelně donášet, co si mezi sebou říkají její kolegové, jak žijí, kdo komu závidí, s kým se kamarádí či neshání, nebo zda jen spí. Jak sama dosvědčila, sehrála tak přesvědčivou komedii, že je hrozná drbna, která ani na pět minut neudrží sebemenší kapku státního tajemství, že kádrovák jen odmítavě mávl rukou a pustil ji.

Ze zcela jasných příčin nemám žádné vlastní vzpomínky na válku, která skončila, když jsem neměl ani čtyři roky. Ale své dětství nemohu nazvat jinak než válečné. Protože i poté, když se už oslavilo vítězství a oběti byly pochovány a oplakány, válka stejně nezmizela z každodenního života lidí. Což po této válce, která stála zemi 20–28 milionů lidských životů, nebyla invalidou každá sovětská rodina? Válka složila v jednu jedinou mohutnou mohylu otce, muže, rodiče i děti, všechny, kteří zahynuli na frontách nebo v týlu po bombardování, umřeli během blokády, byli zastřeleni či pověšeni okupanty, spáleni v krematoriích a umučeni v táborech.

Válka dlouho ťukala holemi invalidů po chodnicích, nesla se v tklivých písních propitých hrdel v metru či tramvajích okrajových moskevských čtvrtí, sbírala almužny do čepic v natažených rukách, hnala zubožené starce a vdovy do front na mouku či cukr. Vzpomínám, jak jsem v nich také stál s babičkou, to jsem ještě neznal abecedu, ale naučil jsem se poznávat číslice napsané černou tužkou na dlaních těch, kteří stojí s námi ve frontě (*tak si značili pořadí – pozn. překl.*). To byly moje první hodiny počtů.

Ale válka, která se stala obecným kolektivním hořem, národní tragédií pro všechny národy této obrovské země, vytrpěná válka se stala současně katarzí tehdejší sovětské společnosti. Za prvé proto, že zrovnoprávnila všechny společným neštěstím, neboť setřela, byť jen na čas, mnohé sociální a nomenklaturní přehrady, jež začal v předválečném období urychleně vytvářet totalitní systém. A za druhé proto, že skončila skutečně celonárodním vítězstvím, jež patřilo všem, neboť prakticky každý mohl prohlásit, že se svým dílem podílel na jeho strašné ceně.

Právě toto vítězství, „jedno pro všechny“, jak zpíval Okudžava, rozbilo rituál nucených manifestací na Rudém náměstí a Den vítězství se změnil v živelné nadšení mnohatisícového davu. Smíchal hoře s hrdostí, prožitá strádání s radostí z toho, že nebyla zbytečná. Tak se oslavy 9. května na mnohé roky změnily ve svátek, který jako jediný skutečně spontánně slavil všechen lid, všichni sovětští občané, ať se nacházeli kdekoliv – nejen na území bývalého SSSR, ale i za jeho hranicemi: od USA po Izrael, od Austrálie po Norsko. Nebyl ani tak státním svátkem jako rodinným a osobním.

Ale možná důležitějším výsledkem vítězství byl pocit národní důstojnosti, který prožívala celá země. Paradoxně tomu napomáhal symbol barbarství, což byla nacistická agrese. Miliony lidí, kteří se ocitli před nezbytností klást odpor Absolutnímu Zlu, se stali obránci Absolutního Dobra a nejvyšší lidské morálky. U mnoha občanů tohoto, zdálo by se, veskrze ateistického státu vyvolal takovýto střet Dobra a Zla znovuzrození náboženské víry v to, že spravedlnost zvítězí i ve všedním životě lidí, mezi jiným i v jejich vlasti.

Zrodil se ještě jeden pocit, tak vzácný u ruského člověka, který nebyl rozmazlen historií vlastní země: pocit sounáležitosti s ostatním světem a především s Evropou, která byla vždy tak vzdálená. Ruský člověk se cítil jako osvoboditel národů, který zachraňuje Evropu od jejího vlastního barbarství – fašismu. Dokonce jí ukazoval

příklad – v rozhodnosti nesmiřovat se se zlem a v sebeobětování při ochraně jejích hodnot, počínaje rovností a konče svobodou.

Alexandr Solženicyn, účastník této svaté války, se domníval, že se u něj projevil nejen přirozený ruský patriotismus, „*ale odrazila se v něm i psychologická žízeň vzpřímit se alespoň na krátkou dobu a cítit se jako osobnost, dokonce mohutná až heroická, prostřednictvím boje, jenž dával alespoň krátkodobě iluzi svobody*“.

Avšak společně s tímto celonárodním očistným vítězstvím, možná ještě důležitějším než válečné vítězství, začalo zvedat hlavu druhé vítězství – státní, tak pečlivě pěstované sovětskou vládou. Vítězství režimu, který si nemohl dovolit opominout šanci přivlastnit si plody národního triumfu, představit výsledky Vlastenecké války jako oslavu komunistického systému nad svým historickým kapitalistickým protivníkem v jeho nejagresivnější podobě.

Tento úkol pomohl řešit stalinskému režimu hitlerovský nacismus, který vyhlásil za hlavní cíl svého pochodu na Východ zničení „židovsko-bolševického“ státu. Ve svých veřejně vyhlášených záměrech nenechával desítkám milionů obyvatel východu Evropy, kteří byli rasistickými teoretiky říše prohlášeni za „podlidi“, jinou volbu, než se nechat zničit nebo zvítězit.

Hitlera, stejně tak jako Napoleona, nepodvedla jen proslavená ruská zima. Ani stalinské zvláštní oddíly, ani agenti NKVD nebyli hlavní příčinou tak statečného odporu sovětských vojáků ve stalinských zákopech a následujícího historického zlomu v průběhu války. Můj přítel novinář a dlouholetý expert na Německo Nikolaj Portugalov, s nímž se čtenář ještě setká na stránkách této knihy, vyprávěl, že během jeho rozhovoru s jedním z hlavních německých vojenských stratégů druhé světové války polním maršálem Erichem von Manstein, se tento už jinak třesoucí se stařík najednou rozhořel a rozkřičel se: „*To je prostě neuvěřitelné, jak jste nás mohli porazit!*“

Zestárlý pruský generál, účastník dvou světových válek, si zřejmě do konce života v duchu přehrával prohraná vojenská tažení.

Ale jeho vůdce, když připravoval plány bleskové války proti SSSR, se opíral nejen o strategické schopnosti svých generálů. Hitler byl přesvědčen, že sovětský „kolos na hliněných nohách“ padne okamžitě po začátku války pod vahou vnitřních rozporů mezi početnými národy, jež Rusko drželo pod svou knutou.

Führer se přepočítal. Zahnal miliony východních Slovanů a dalších „neárijců“ do táborů smrti a přistoupil k metodické realizaci programu „snížení“ nadbytečného obyvatelstva se záměrem uvolnit je pro budoucí ekonomickou kolonizaci. Efektivněji, než to dokázala oficiální sovětská propaganda, hitlerovci sjednotili v jednotný „sovětský národ“ všechnu tu rozpornou mozaiku rusko-sovětského impéria a zmáčkli pružinu lidového odporu, která se však uvolnila.

Lev Tolstoj, když popisoval ve *Válce a míru* první vlasteneckou válku a jako by předvídal druhou, napsal: *„Blahoslavený ten národ, který ve chvíli zkoušek, aniž by se ptal, jak podle pravidel postupovali v podobných případech jiní, jednoduše a lehce zdvihá klacek, který mu jako první přišel pod ruku, a bije s ním do té doby, pokud se v jeho duši nezmění pocit ublížení a msty za pocit pohrdání a lítosti.“*

Stalinovi v podstatě stačilo také uchopit tento klacek zvednutý v lidové válce, aby jím udeřil agresora a sám se zachránil. To také udělal i s jemu tak vlastním politickým cítením. V důsledku toho přineslo získané vítězství stalinskému režimu na určitou dobu legitimitu, kterou ztratila sovětská vláda, když se zrodila z tragédie revolučního rozvratu ruské společnosti v roce 1917.

Lev Kopelev, který byl v době války důstojníkem, ale později se stal disidentem a jehož si Solženicyn vybral jako prototyp pro jednu ze svých literárních postav, napsal: *„22. června 1941 Hitler odsoudil své impérium k neodvratitelné zkáze, ale zachránil sovětský režim před rozpadem a možná před totálním zničením. Válka, kterou začali nacisté, se přeměnila ve Vlasteneckou jak pro ruský národ, tak většinu dalších národů SSSR, probudila v nich ty nejlepší*